
Joanna Zagożdżon-Łyszczarz

Uniwersytet Opolski

ORCID: 0000-0001-7745-1764

Polsko-czesko-śląskie relacje kulturowo-literackie do XVIII wieku w kontekście recepcji dzieł Mikołaja Reja

Zagadnienie stosunków kulturowych i literackich polsko-czeskich stanowiło przedmiot zainteresowań wielu wybitnych badaczy. Warto dodać, że „na całym obszarze Słowiańszczyzny zachodniej tylko dwie literatury, właśnie czeska i polska, wykazują ciągłość rozwojową od średniowiecza do XVIII wieku”¹. Oczywiście początki tych obustronnych stosunków podporządkowane zostały dominacji wpływów czeskich, jako że państwo to znalazło się w zasięgu oddziaływania zachodnioeuropejskiej kultury średniowiecznej o całe stulecie wcześniej niż polskie. W dziejach obopólnych związków tych krajów można wskazać trzy etapy, które dokładnie odzwierciedlają zmiany w ich intensywności oraz ukierunkowaniu. Na szczególną uwagę zasługuje koniec fazy drugiej, obejmującej swoim zasięgiem początek XVI stulecia, kiedy silne wpływy czeskie ewidentnie słabną, a wektory wzajemnych zależności kulturowych zaczynają się odwracać². W świetle tych ustaleń interesujące wydają się losy dziedzictwa „ojca literatury polskiej” Mikołaja Reja, jakie łączą je ze spuścizną piśmienniczą naszych południowych sąsiadów i Śląska. Jednak podjęcie takiego badawczego przedsięwzięcia na samym początku musi natrafić na

¹ J. Magnuszewski, *Literatura polska a literatura czeska do połowy XVIII wieku*, [w:] *Literatura staropolska w kontekście europejskim. (Związki i analogie)*, red. T. Michałowska, J. Ślaski, Wrocław 1977, s. 112.

² Tamże, s. 135.

kłopoty związane z brakiem szerszych analiz i komentarzy, dotyczących tradycji pism Reja, ich ciągłej, a mało dostrzeganej obecności zarówno w renesansie, jak i następnych stuleciach³. Słusznie upomniął się o takie prace Adam Karpiński, który zwrócił uwagę, że recepcja twórczości Reja pozostaje nawet na gruncie polskich badań zagadnieniem, „coraz bardziej spychanym poza opłotki wielkiej literatury”⁴.

Stąd właśnie wynika potrzeba syntetycznego uporządkowania, choćby w zarysie, znanych faktów, jakie dotyczą odbioru czytelniczego dorobku mistrza z Nagłowic również w Czechach i na Śląsku od połowy XVI do XVIII w. Niniejsze opracowanie to rekonesans badawczy, dokonany pośród istniejących opracowań częściowych, stanowi ono zaledwie przymiarkę, która w przyszłości dopiero może posłużyć do podjęcia – wspartych na metodzie filologicznej – dalszych badań bibliograficznych, komparatystycznych, z uwzględnieniem kontekstu historycznego w studiach nad recepcją twórczości Okszyca za granicą. Doprawdy wiele argumentów mogłoby przemawiać na korzyść popularności dzieł Mikołaja Reja w Czechach. Z jakichś jednak powodów tak się nie stało. Literacki dorobek Nagłowiczana nie stał się też przedmiotem głębszego zainteresowania czeskiej kultury, a w tamtejszych kompendiach bibliograficznych wspomniano o nim bardziej z obowiązku niż z potrzeby. Nie bez znaczenia pozostaje jednak fakt, że Rej tworzył w czasie, kiedy czeszczyzna wyemancypowała się na stanowisko równorzędne z łaciną, dostępując zaszczytu stosowania jej nawet w liturgii⁵. Krakowski druk z 1543 r. *Krótkiej rozprawy między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem* przypadł na okres najmocniejszego oddziaływania czeskiej kultury na język polski „złotego wieku”⁶. Rej znalazł się więc w kręgu inspiracji nurtu humanistycznego, jaki intensywnie napływał od poł. XV w. z Czech przez Śląsk oraz Morawy do Polski⁷. Świadcstwo szacunku, jakim cieszył się wówczas język czeski w Rzeczypospolitej, pozostawił Łukasz Górnicki w *Dworzaniu polskim*: „Abowiem nasz Polak, [...] chocia nie będzie w Czechach, jedno

³ Zob. A. Karpiński, *Tradycja Mikołaja Reja w literaturze staropolskiej*, „Nauka” 2005, nr 1, s. 17. Zob. S. Nieznanowski, *Recepcja Reja w literaturze staropolskiej*, [w:] *Studia i wizerunki. O poezji staropolskiej i jej badaczach*, Warszawa 1989, s. 166–203.

⁴ A. Karpiński, *Tradycja Mikołaja Reja w literaturze staropolskiej...*, s. 17.

⁵ J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 113.

⁶ Zob. S. Urbańczyk, *Rola Wielkich Moraw i Czech w kulturze Polski średniowiecznej*, [w:] *Kraków i Małopolska przez dzieje*, red. C. Bobińska, Kraków 1970, s. 96. Zob. M. Rej, *Krótką rozprawą między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem*, oprac. K. Górski, W. Taszycki, seria: Biblioteka Pisarzy Polskich. Seria B, nr 1.

⁷ J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 117. Zob. T. Ulewicz, *O związkach kulturalnych i literackich polsko-czeskich w dobie humanizmu i renesansu. Z zagadnień porównawczych*, „Ruch Literacki” 1968, r. IX, z. 4, s. 199.

iż granicę śląską przejedzie, to już inaczej nie będzie chciał mówić, jedno po czesku [...]”⁸. Górnicki tłumaczył ów stan rzeczy tym, że Czesi znaleźli się w bliskim sąsiedztwie narodów o lepiej rozwiniętej kulturze, dzięki czemu mieli okazję zyskać większą dojrzałość literacką⁹. W XVI w. język czeski był językiem dyplomacji, którym posługiwała się kancelaria królów polskich, m.in. Zygmunta Starego¹⁰. Również w zakresie nauki i sztuki wy-dawał się on znacznie bardziej wyrobiony artystycznie.

Swoisty kult erasmiański dla piękna, wartości i pożytku języka ojczy-stego okazał się – jak zaznaczyła Barbara Otwinowska – „dobrem wspól-nym w renesansie dla ponadnarodowego elitaryzmu ludzi pióra”¹¹. Bez wątplenia, mistrz z Nagłowic żyjąc i pisząc w czasach tak łaskawych dla czeskiej mowy, nie mógł „uchronić się przed czerpaniem i z tego źródła tworzywa dla swych dzieł”¹². Pokrewieństwo językowe sprawiało, że Polacy i Czesi porozumiewali się w kwestiach życia codziennego bez specjal-nych trudności. Rej zapewne stykał się na co dzień z czesczyzną w mowie i piśmie, a szczególnie dużo jej było w tekstach o tematyce teologicznej, które chętnie czytał. Obecne w dorobku Okszyca bohemizmy były reflek-sem czeskich naleciałości w języku warstw szlacheckich, do utrwalenia których pisarz w jakimś stopniu przyczynił się¹³. Jednak w przypadku Reja daje się zauważyć własne stanowisko wobec mowy ojczystej, różniące go od poprzedników czy współczesnych mu pisarzy polskich. Mowa m.in. o Biernacie z Lublina, który „in lingua Bohemica peritus”¹⁴, czy Marcinie Bielskim słynącym ze słowianofilskich sympatii¹⁵. Pomijając przyczyny, dla jakich Okszyca starał się opierać modowemu trendowi kulturowemu na

⁸ Ł. Górnicki, *Dworzanin*, oprac., wstęp R. Pollak, Warszawa 1950, s. 45–46.

⁹ Tamże, s. 49.

¹⁰ A. Wantuła, *Początki ewangelickiej organizacji kościelnej na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] *Udział ewangelików śląskich w polskim życiu kulturalnym*, Warszawa 1974, s. 8. Stąd też wzięło się przekonanie, „iż ich język miałby być dobrze niż nasz cudniejszy”.

¹¹ Zob. B. Otwinowska, *Mikołaj Rej w walce o literacki język narodowy*, [w:] *Mikołaj Rej w czterechsetlecie śmierci*, red. T. Bieńkowski, J. Pelc, K. Pisarkowa, Wrocław 1971, s. 35.

¹² W. Taszycki, *Czechizmy w języku Reja*, „Prace Filologiczne” 1927, t. XII, s. 57. Zob. też T.Z. Orłoś, *Tysiąc lat czesko-polskich związków językowych*, Kraków 1993, s. 27.

¹³ W. Taszycki, dz. cyt., s. 67. Wspomniane zjawisko badano, chociaż do grun-townego ujęcia wpływów czeskich na język i piśmiennictwo staropolskie ciągle jeszcze daleko. Konkretnie ustalenia będą mogły powstać dopiero, kiedy zapoznamy się z wpły-wami czeskimi zadomowionymi w naszym języku jeszcze przed epoką Rejową.

¹⁴ J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 124.

¹⁵ Zob. D. Śnieżko, „Kronika wszystkiego świata” Marcina Bielskiego. Pogranicze dys-kursów, Szczecin 2004, s. 102. Zob. też I. Chrzanowski, *Marcin Bielski. Studium historycz-ne*, Lwów–Warszawa 1926, s. 35–36. Pominięte zostały tu tak skrajne przypadki miło-śników języka czeskiego, jak stanowisko Jana Sandeckiego-Maleckiego czy jego syna Hieronima.

czeszczyznę, warto zauważyć, że właśnie w czasie działalności literackiej Reja wygasa czas dominacji wpływów czeskich na literaturę staropolską. Pionierska epoka stanowi zatem nowy rozdział we wzajemnych stosunkach obu tych państw. Odtąd bowiem inicjatywa twórczych impulsów przechodzi w nasze ręce¹⁶.

Bez wątpienia w Czechach, jak i Polsce mieliśmy do czynienia z odrębnymi drogami rozwojowymi kultury narodowej. Znaczące różnice spowodowane były odmiennymi warunkami politycznymi i religijnymi we wspomnianych krajach. W Czechach XVI stulecie również nazywane było „złotym wiekiem”, chociaż ich język literacki stopniowo zatracał wówczas swoje funkcje artystyczne na rzecz użytkowych¹⁷. Tymczasem, w świadomości współczesnych Rejowi odbiorców, przełomowym momentem rozkwitu polszczyzny stała się – dokonana na prawach duchowej rewolucji – właśnie jego rodzima twórczość. Przypuszczać należy, że poeta musiał mieć tego świadomość, obierając kierunek dydaktyczno-moralizujący dla swego piśmiennictwa. Powracające wzmianki o Czechach w pracach Reja, dowodzą bliskich relacji sąsiedzkich. W *Żwierciadle* autor zaprezentował pełną humoru galerię literackich portretów narodowych (*icon nationum*) o charakterze satyrycznym. Typowy Czech został tam ukazany jako ten, który „chodzi jako paw”¹⁸. Porównanie to potwierdza powszechną opinię o ich pyszałkowatym sposobie bycia oraz postawie pełnej wyniosłości. Owa nadęta poza wynikała z przekonania tego narodu o wyższości intelektualnej nad innymi. Zdaniem Okszyca wiara Czechów we własne męstwo rychło okazała się złudna, gdyż oprócz hardej postawy nie znalazła pokrycia w rycerskich czynach. Dla odmiany za ich zdecydowanie mocną stronę uważano, że „[...] słowo radzi dzierżę, gdy co przyrzekają”¹⁹. Stąd istniał nawet ówczesnie popularny zwrot przysłowiowy „czeskie słowo” – na określenie kogoś, kto zawsze honorowo dotrzymuje danej obietnicy²⁰. Szkic wizerunku naszych południowych sąsiadów pod piórem Reja więc czy konstatacja pełna braterskiego współczucia dla ich tragicznych losów narodowych:

Ale też niebożęta, choć hardej postawy,
Barzo jakoś zmylili swe poważne sprawy.

¹⁶ Zob. J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 119.

¹⁷ T.Z. Orłoś, dz. cyt., s. 28.

¹⁸ M. Rej, *Przemowa krótka do poćciwego Polaka stanu rycerskiego*, [w:] tegoż, *Żwierciadło albo kształt, w którym każdy stan snadnie się może swym sprawom, jako we zwierciadle, przypatrzeć*, wyd. J. Czubek, J. Łoś, wstęp I. Chrzanowski, t. 2, Kraków 1914, s. 320.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Ów frazeologizm: „co za Czech słowo trzymać”, występuje w *Przypowieściach polskich* Salomona Rysińskiego. Zob. S. Bystroń, *Przysłowia polskie*, Kraków 1933, s. 175.

Dali rogi pod jarzmo i sami nie wiedzą,
Jako się im to stało, choć tam z dawna siedzą²¹.

Wyraźną granicę dziejowych przemian w Czechach wyznaczył rok 1526, kiedy w bitwie pod Mohaczem zginął król Ludwik II Jagiellończyk. Wówczas na skutek umowy dynastycznej na wakujący tron wstąpili Habsburgowie, czyniąc z ich państwa część wielonarodowej monarchii. Ten panujący ród utrzymał rządy w dziedzicznym posiadaniu aż do 1918 r., narzucając Czechom absolutystyczny system władzy²². O nieskrywanej sympatii Reja do ościennego narodu może świadczyć fakt, że zrezygnował on z epitetu „heretycy”, jaki na stałe przyłgnął do tej nacji, gdyż nawet protestanci posługiwali się nim bez skrępowań w dobie reformacji²³.

Mniej więcej od poł. XVI stulecia do Czech zaczynają napływać informacje o Polsce z nowego źródła. Oto bowiem po nieudanym powstaniu czeskich stanów przeciwko Ferdynandowi Habsburgowi w 1547 r. Bracia Jednoty zostali zmuszeni do emigracji z Królestwa Czeskiego (z pominięciem Moraw). Podczas przejścia przez ziemie polskie zamiast w Prusach Książęcych, postanowili osiedlić się w naszym kraju. Wkrótce też zdołali – jak pisze Antonín Měšťán – „przeciągnąć na swoją stronę licznych zwolenników ze stanu szlacheckiego oraz magnatów, stając się jedną z najważniejszych sił w polskim obozie protestanckim”²⁴. Kiedy w Czechach ustały prześladowania Braci, wielu z nich wróciło do ojczyzny. Wówczas znacznie wzrosła tam „ilość wiarygodnych wiadomości o Polsce oraz szerzyła się znajomość języka polskiego”²⁵.

Literatura emigracyjna Jednoty Brackiej weszła w skład czeskiej literatury, chociaż jej powstawaniu nieustannie towarzyszyła twórczość dedykowana polskiemu środowisku różnowierczemu (np. rozszerzone wydanie kancjonału Walentego z Brzozowa (1569)²⁶. Rej musiał zetknąć się z tym piśmiennictwem, co z kolei pozwala przypuszczać, że jego dorobek również był znany emigrantom zza południowej granicy. Wszak zainteresowania braci czeskich literaturą polską – jak dowodzi Halina Pietrak – „ograniczały się przede wszystkim do klasyków polskiego humanizmu, a więc do Reja

²¹ M. Rej, *Przemowa krótka...*, s. 320.

²² S. Kot, *Polska złotego wieku a Europa. Studia i szkice*, wybór, oprac., wstęp H. Barycz, Warszawa 1987, s. 786.

²³ Tamże, s. 724.

²⁴ A. Měšťán, *Polska i Polacy w piśmiennictwie czeskim XVI w.*, „Pamiętnik Słowiański” 1965, t. XV, s. 117.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

i Kochanowskiego²⁷. W dorobku mistrza z Nagłowic twórczość religijna pełniła bardzo istotne znaczenie. W 1557 r. Okszyca rozpoczął owocną współpracę z krakowską oficyną Macieja Wirzbięty. Na rynku pojawił się starannie wydany druk *Świętych słów a spraw Pańskich* [...] *Kronika albo Postylla* [...] ²⁸. Złożył się na nią obszerny zbiór kazań, w których znaleźć można ślady polemiki wyznaniowej, powstałej w okresie najgorętszych walk sejmowych stronnictwa egzekucyjnego. Dzieło ponownie ukazało się w wersji ulepszonej i poszerzonej w roku 1560 i 1566. Natomiast po śmierci Reja wyszły jeszcze dwie dalsze edycje *Postylli* w latach 1571 i 1594. Mnogość jej wydań świadczy o rozgłosie, jakim cieszyła się ona nie tylko w Polsce, trafiając do szerokiej rzeszy czytelników²⁹. Jeszcze w XVI w. *Postylla* doczekała się przekładów na język ruski i litewski³⁰.

Jeśli chodzi o popularność *Postylli* w Czechach, to ciągle brakuje dokładniejszych badań związanych z recepcją prozy kaznodziejskiej Okszyca za południową granicą. Zapewne znana była jej treść przebywającym na ziemiach polskich braciom czeskim, a skoro pozostawali w stałym kontakcie ze swoimi rodakami, to nie mogła być ona zupełnie obca Czechom. Rozpowszechnianiu naszej literatury służył zarówno wynalazek druku, jak również pokrewieństwo obu systemów językowych. Z kolei o rozległym zasięgu emigracji polskich księży oraz ludzi świeckich w drugiej połowie XVI i początkach XVII stulecia, jaki wiązał się ze wzrostem ruchu kontrreformacyjnego na Śląsku i Morawach, pisał Jan Blahoslav w swojej *Gramatyce*. Twierdził, „że języka polskiego nie ma potrzeby bliżej opisywać, bo w Czechach jest wielu Polaków, zwłaszcza w klasztorach, gdzie na kazaniach i nabożeństwach częściej można usłyszeć Polaka niż Czecha czy Morawianina, ponieważ Czesi z powodu wielu zajęć, mało interesują się religią”³¹. Nieprzypadkowo zwykło się mówić, że razem z ludźmi

²⁷ H. Pietrak, *Wpływy polskie w czeskim odrodzeniu narodowym*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. XX, z. 4, s. 96. Zob. T.Z. Orłoś, dz. cyt., s. 40.

²⁸ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 360. Zdołyły ją 83 drzeworyty, sygnety Wirzbięty, pierwszy portret autora i wielka renesansowa winieta tytułowa podpisana przez artystę: ICB, tamże.

²⁹ A. Brückner, *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*, Kraków 1905, s. 95. Artyzm tego dzieła docenił Aleksander Brückner, twierdząc, że jest ono „[...] najbardziej jednolite w treści, stylu i formie z tego wszystkiego, co Rej kiedykolwiek napisał” (tamże).

³⁰ *Mikołaj Rej (1505–1569)* [hasło:], [w:] Nowy Korbut. *Piśmiennictwo staropolskie*, oprac. zespół pod kierownictwem R. Pollaka, Warszawa 1965, t. 3, s. 158. Zob. też J. Pelc, *Europejskość i swoistość literatury polskiego renesansu*, [w:] *Literatura staropolska i jej związki europejskie*, red. J. Pelc, Warszawa 1973, s. 54.

³¹ Cyt. za: *Češi a Poláci v minulosti*, red. J. Macůrek, Praha 1964, s. 269. Zob. T.Z. Orłoś, dz. cyt., s. 29.

„wędrują” też książki. Ważnym atutem wydawniczym dzieł Reja była ich piękna szata graficzna. Faktem jest jednak, że piśmiennictwu polskiej reformacji trudno było współzawodniczyć z bogatą tradycją literatury innowierczej u naszych południowych sąsiadów. Poza tym Rej jako literat nie wnikał zbyt głęboko w istotę teologicznych zagadnień, pozwalając sobie na zachowanie odrębnej i własnej pozycji wyznaniowej, co mogło nie podobać się odbiorcom wyspecjalizowanego pod tym względem piśmiennictwa czeskiego³². Późno, bo dopiero pod koniec XVI w. zostały podjęte próby przekładu na język czeski kalwińskiej *Postylli* (w 1582 r. u Wirzbięty) Grzegorza z Żarnowca (1528–1601)³³. Zadaniem tego dzieła była obrona stanowiska teologicznego Reja. Powstało ono pod silnym wpływem prozy kaznodziejskiej mistrza z Nagłowic, czego dowodzą m.in. przedrukowane do pierwszego wydania drzeworyty³⁴. *Postylla* Grzegorza z Żarnowca stanowiła krytyczną odpowiedź ewangelików na pełne zarzutów pod adresem Reja dzieło Jakuba Wujka.

Niezbity dowód na znajomość w XVI stuleciu twórczości Reja w Czechach stanowi *Dialog Warwasa z Dykasem*. Znany jest on z przekładu czeskiego zrekonstruowanego w XX w. O jego istnieniu wiadomo z literackiej biografii Okszyca oraz inwentarzy krakowskich i lwowskich wydawców. Wątpliwości budzi pytanie, czy *Dialog Warwasa z Dykasem* ukazał się tylko w jednym wydaniu, czy może było ich więcej? Z inwentarza oficyny Szarffenberga wynika, że druk pojawił się na rynku przed 1547 r.³⁵ Chociaż sam tekst zaginął w Polsce, to udało się go szczęśliwie odnaleźć w Muzeum Królestwa Czeskiego w Pradze. Starodruk czeski pochodził z połowy XVI w. i był przekładem dialogu mistrza z Nagłowic. Rekonstrukcji polskiego tekstu dokonał Aleksander Brückner, podczas gdy tekst staroczeski opublikował Čeněk Zíbrt³⁶.

³² J.T. Maciuszko, *Poglądy religijne Mikołaja Reja*, [w:] *Mikołaj Rej w pięćsetlecie urodzin. Studia literaturoznawcze*, red. J. Sokolski, M. Cieński, A. Kochan, Wrocław 2007, s. 288.

³³ M. Kopecký, *Dvě kapitoly o českém a polském řečnictví*, Brno 1968, s. 26. Zob. też. hasło: *z Żarnowca Grzegorz*, [w:] *Nowy Korbut...*, s. 456–457. Zob. też H. Kowalska, *Grzegorz z Żarnowca (ok. 1528 – ok. 1601)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1960–1961, t. IX, s. 91–93.

³⁴ R. Czyż, dz. cyt., s. 29. Zob. też S. Nieznanowski, dz. cyt., s. 186–187.

³⁵ J.S. Gruchała, *Mikołaj Rej i „czarna sztuka”*, [w:] *Mikołaj Rej z Nagłowic. W pięćsetlecie rocznicę urodzin*, red. W. Kowalski, Kielce 2005, s. 95.

³⁶ Zob. A. Brückner, dz. cyt., s. 373–380. Zob. też Č. Zíbrt, *Panna, ženitba, žena ve staročeske upravné polských skladeb Reje z Naglovic a Bart. Paprockeho*, Praha 1910, s. 67–95 oraz tenże, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha 1895, s. 150–160 i s. 204–215. Krytycznie o wydaniu Brücknera i późniejszej wersji Chrzanowskiego w II cz. pracy zbiorowej pt. *Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa 1505–1905*, Warszawa 1905, s. 14–22. Zob. F. Krček, *„Dialog Warwasa z Dykasem” Mikołaja Reja*, Ign. Chrzanowski, Warszawa 1905;

Wspomniany utwór stanowi próbę adaptacji na język czeski krytycznych poglądów na temat małżeństwa i kobiet. Satyryczna wizja ogłędu niewieścich wad i chytrności wpisuje się w długą tradycję literatury, uwzględniając jednak staropolski koloryt obyczajowy. Zabawny okazuje się nieznany w Czechach zwyczaj „pro zdraví z strevícuv”. Polegał on na wznoszeniu przez mężczyzn toastów i piciu trunków na cześć adorowanych białogłów, które to z ich pantofelków wypijano haustem³⁷. Z pewnością surowość i dosadność krytyki płci pięknej łagodzi kompozycja dialogu. Oto bowiem pojawienie się trzeciego rozmówcy i jego komentarz, powoduje, iż wszystkie wcześniejsze wypowiedzi bohaterów wypada potraktować z przymrużeniem oka: „Wasby łotrów nie rodziły, Gdyż się to nacz nie godzi, Wilk sobola nie urodzi. Przetoż wy tędy bładzicie. A sami się w tym sądzicie [...]”³⁸. Čeněk Zíbrt początkowo wskazał jako domniemanego autora dialogu Tobiáša Mouřenína z Litomyśla (ur. 1560 – zm. po 1625). Miał on lubować się właśnie w takiej mizoginicznej tematyce, chętnie wybierając do swych przekładów utwory satyryczne³⁹. Jednakże dalsze badania dowiodły, iż za translacją *Dialogu Warwasa z Dykasem* stał Bartłomiej Paprocki z Głogów⁴⁰.

Największy wkład w zbliżenie kulturowe obu narodów na przestrzeni kolejnych stuleci wniósł właśnie wspomniany Bartłomiej Paprocki (1540–1614). Tworzył on na przełomie XVI i XVII stulecia, dając się poznać jako wierszopis, historyk, heraldyk oraz pisarz polityczno-obyczajowy⁴¹. Kontynuował różnorodną działalność literacką, zwłaszcza genealogiczną i historyczną, w wielu kwestiach idąc za przykładem mistrza z Nagłowic. W herbarzach niedościgłym wzorem pozostał dla niego Rejowy *Žwierzyniec*⁴².

„Warwas po Polski”, Aleksander Brückner, Kraków 1905: [recenzja], „Pamiętnik Literacki” 1905, r. 4, z. 4, s. 541–546.

J.S. Gruchała, dz. cyt., s. 95.

³⁷ Č. Zíbrt, dz. cyt., s. 63.

³⁸ Cyt. za: A. Brückner, dz. cyt., s. 379–380.

³⁹ Zob. Č. Zíbrt, dz. cyt., s. 66.

⁴⁰ Paprocki Bartłomiej (ok. 1543–1614), [hasło], [w:] Nowy Korbut..., s. 81–85. Zob. B. Dumowska, Bartosz Paprocki herbu Jastrzębiec – renesansowy pisarz spod Sierpca. Czasy, człowiek, dzieło, Sierpc 2015, s. 256. Zob. też B. Stuchlik-Surowiak, Obraz małżeństwa w „antyfeministycznych” utworach Bartosza Paprockiego na tle obyczajowych, religijnych oraz literackich zjawisk XVI i pierwszej połowy XVII wieku, Katowice 2016. Prawdopodobnie Tobiáš Mouřenína współpracował z Bartłomiejem Paprockim, redagując jego czeskie prace. Zob. Z. Tarajło-Lipowska, Historia literatury czeskiej. Zarys, Wrocław 2010, s. 57.

⁴¹ Zob. M. Krejčy, Bartoloměj Paprocki z Holohod a Paprocke Vůle, Praha 1946.

⁴² B. Dumowska, dz. cyt., s. 68 i 171. Paprocki pisywał w obydwu językach, ale to u naszych południowych sąsiadów uważany jest za kodyfikatora czeskiej, morawskiej i śląskiej heraldyki. Zob. Z. Tarajło-Lipowska, dz. cyt., s. 51. Zob. J. Magnuszewski, Historia literatury czeskiej. Zarys, Wrocław 1973, s. 73.

Uchodziły one na przestrzeni kilku stuleci za ozdobę zarówno prywatnych, szkolnych, jak i miejskich bibliotek⁴³. Paprocki próbował przyczepić na grunt czeski renesansową lirykę polską, dokonując m.in. przekładu epigramów Mikołaja Reja oraz fraszek i pieśni Jana Kochanowskiego w dziele pt. *Nová kratochvíle* [...] (*Na tři díly rozdělná*, cz. 1: 1597, cz. 2: 1598, cz. 3: 1600)⁴⁴. Zbiór ten dedykowany był elicie szlachty dworskiej. Podstawowe zaplecze stanowiła różnorodna i nieoryginalna antologia *Próba cnót dobrych* (ok. 1595, Raków), jaką Paprocki „uzupełnił cudzymi i własnymi tekstami, tak że powstały trzy części po 500 »žartów, uciesznych przykładów w różnych przypadkach i zdarzeniach, ku pocieszeniu ludzkiemu«”⁴⁵. W jego wierszach widoczna jest inspiracja rodzimą poezją, anegdotami, sentencjami i przysłowiami, jakie w części pochodziły od mistrza z Nagłowic⁴⁶. Zwracano już uwagę na dobrą jakość przekładu wierszy Reja, dostrzegając w nich realizm opisów szlacheckiego życia. Dowodzi to ścisłych zależności Paprockiego od warsztatu literackiego Reja, jak również wskazuje na związki z Rzeczpospolitą Babińską⁴⁷. Ostatecznie translacja dowcipnego, czasem dosadnego wierszowanego figlika-fraszki, tzw. żertu – nie przyjęła się na gruncie świeckiej literatury w Czechach. Twórczość tego typu, która bezpośrednio wyrastała z obyczajowości polskiej tradycji szlacheckiej, nie spotkała się tutaj ze zrozumieniem, a „inicjatywa Paprockiego trafiła w próżnię, nie znajdując kontynuacji”⁴⁸. Wspomniana odmienność czeskiego i polskiego dorobku literackiego XVI w. wydaje się jeszcze pogłębiać w XVII stuleciu, na co w decydujący sposób wpływają wydarzenia polityczne i historyczne. W następstwie tych zmian szlachta czeska i mieszczaństwo wycofały się z życia kulturalnego narodu, a piśmiennictwo zostało zdominowane przez język niemiecki i łacinę, do tego stopnia,

⁴³ Zob. K. Głombiowski, *Literatura polska w obiegu społecznym na Śląsku od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2021, t. 2, s. 29.

⁴⁴ J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 129.

⁴⁵ Tamże. Zob. M.H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, Kraków 1820, t. 1, s. 35–42.

⁴⁶ Interesujący materiał do porównań zob. K. Koczur-Lejk, *Sentencje w czeskich dziełach Bartłomieja Paprockiego*, „Bohemistyka” 2019, nr 3, s. 365–377. Zob. też M. Krzysztofik, *Aforizmy i sentencje w polskich kalendarzach XVII w.*, „Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego” 2013/2014, t. 25/26.

⁴⁷ Zob. M. Krejczy, *Wybrane studia slawistyczne: kultura, literatura, folklor*, przeł. E.M. Hunca, H. Kuligowska, C. Piernikarski i in., wstęp J. Magnuszewski, Warszawa 1972, s. 252. Zob. też J. A. Kmita, *Moroczmea babińskie*, [w:] D. Chemperek, *Rzeczpospolita Babińska. Monografia staropolskich źródeł literackich*, Warszawa 2023, s. 98.

⁴⁸ J. Kolár, dz. cyt., s. 403. Bardzo prawdopodobne, że Paprocki współpracował z Piotrem Lodereckerem przy opracowaniu siedmiojęzycznego słownika pt. *Dictionarium septem diversarum linguarum* (1605), gdzie miał być autorem działu polskiego. Zob. T.Z. Orłoś, dz. cyt., s. 35.

że „u schyłku XVIII w. dominuje ustna twórczość ludu”⁴⁹. Warto dodać, że rozwój kultury i literatury przebiegał tu zupełnie odrębnymi drogami: reformacyjnymi na obczyźnie oraz katolickimi w kraju.

W XVII w. pamięć o dokonaniach Mikołaja Reja w kulturze czeskiej zanika wraz z pogłębieniem się upadku ich literatury narodowej. W tym czasie wzrosło znaczenie piśmienniczych peryferii, a „w relacjach polsko-czeskich stało się ono terenem przenikania m.in. pieśni pobożnych i świeckich; w konsekwencji wzbogacały się istniejące związki folkloru sąsiadujących obszarów etnicznych”⁵⁰. Relacje te utrzymywały się jeszcze jedynie w dziedzinie folkloru⁵¹. Zapewne w oderwaniu od bogatej twórczości Reja pozostaną także liczne przedruki pieśni nabożnych czy kolęd, jakie drogą na Śląsk i Morawy wędrowały do Czech, stając się czeską pieśnią ludową⁵². Odbudowę kulturowych relacji polsko-czeskich rozpocznie dopiero pod koniec XVIII w. działalność czeskich „budzicieli”.

Niezwykle interesujące wydaje się prześledzenie w Czechach recepcji pieśni religijnych pisarza z Nagłowic⁵³. Anonimowość tych przedruków w kancjonałach była prawie całkowita⁵⁴. O ich odbiorze u naszych

⁴⁹ J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 131.

⁵⁰ Tamże, s. 135.

⁵¹ Tamże, s. 136. Dalekim pogłosem religijnej schedy mistrza z Nagłowic, okazały się legendarne podania o dokonaniach „świętego Reja” albo karykaturalne obrazy „Nagłowickiego smoka”. Zob. R. Leszczyński, *Mikołaj Rej o sobie samym do potomności*, [w:] *Mikołaj Rej i dziedzictwo Reformacji w Polsce*, red. R. Leszczyński, Kraków 2006, s. 26. Zob. też A. Sitkowska, *Sąsiedzkie wizyty Mikołaja Reja w Wereszczynie*, „Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze” 2023, t. 12, s. 20.

⁵² S. Wierczyński, dz. cyt., s. 259. Zob. też R. Leszczyński, *Mikołaj Rej o sobie samym do potomności...*, s. 26.

⁵³ Zob. I. Rostkowska, *Wykaz kancjonałów XVI-XVIII wieku z przedrukami pieśni Reja*, [w:] *też, Bibliografia dzieł Reja. Okres staropolski*, Wrocław 1979. Zob. też I. Trybulec, *Pieśni reformacyjne Mikołaja Reja*, [w:] *Mikołaj Rej z Nagłowic. W pięćsetną rocznicę...*, s. 71-92. Niektóre z tych utworów miały nawet własną melodię, a funkcjonowały w drukach ulotnych, współtworząc tzw. kancjonały składane. Pojawiały się zarówno w kancjonałach protestanckich, jak i śpiewnikach katolickich, przy czym „zasób repertuarowy w kancjonałach obu wyznań jest identyczny lub ze sobą zbieżny”. Zob. M.M. Kacprzak, *Wprowadzenie do lektury pieśni Mikołaja Reja*, [w:] M. Rej, *Pieśni*, transkrypcja tekstów, wprowadzenie do lektury utworów i komentarz filologiczny M.M. Kacprzak, I. Winiarska, transkrypcja i wstęp muzykologiczny T. Maciejewski, Warszawa 2005, s. 44.

⁵⁴ „[...] nazwa »kancjonał« rozpowszechniła się przede wszystkim w Czechach i Polsce”. Zob. K. Smolarek, *Piotr Artomiusz i jego kancjonał toruński z końca XVI w.*, „Rocznik Toruński” 2014, t. 41, s. 174. W przypadku Reja wyjątek w ich identyfikacji stanowić mogła *Pieśń nabożna z Pisma Świętego [Chrystus, jedyny Syn Boży]*. Została opublikowana w drukarni u Wietora, a następnie „ok. 1558 r. u Mateusza Siebeneichera piętnastokrotnie przedrukowywano ją, począwszy od kancjonału Jana Seklucjana z 1550 r., przez jego nowe wydanie w Królewcu z 1559 (ze wskazaniem autorstwa Reja)

południowych sąsiadów nic nie wiadomo⁵⁵. Jednak w rozwoju poligrafii zbiorów pieśni religijnych decydujący wpływ odegrała działalność ośrodków innowierczych. Najdawniejsze kancjonały protestanckie stanowią zbiory utworów Jana Seklucjana (1547, 1559), braci czeskich w przekładzie polskim Walentego z Brzozowa (1554) i Piotra Artomiusza (1587), które wydawano na Pomorzu m.in. w Gdańsku oraz Królewcu, a następnie przedrukowywano je na Śląsku, począwszy od tzw. małego i wielkiego kancjonału z Brzegu i Wrocławia⁵⁶. Podobnie „bracia polscy wydali kancjonał nieświeski (1563), a kalwiniści – Jana Zaręby (1558), Jana Sudrowskiego (1594) i Krzysztofa Kraińskiego (1596)”⁵⁷. Były one obficie publikowane do końca XIX w. Zapewne musiały się tam pojawić utwory zarówno Kochanowskiego, jak również Reja⁵⁸.

Dziedzictwo wybitnych pisarzy „złotego wieku” stało się również przedmiotem zainteresowania słynnego biskupa braci czeskich, pedagoga, pisarza, filozofa i tłumacza Jana Amosa Komenskiego (1592–1670)⁵⁹. Po klęsce pod Białą Górą jako wygnaniec przybył on do Polski, by w ośrodku naukowym i dydaktycznym w Lesznie, poświęcić się cenionej na całym świecie pracy twórczej⁶⁰. Po spaleniu miasta w 1656 r., wyjechał on do Amsterdamu, gdzie w 1659 r. opublikował swój *Kancjonał*. Zawarł w nim niemal wszystkie pieśni braci czeskich, z czego „blisko jedna piąta, czyli 235, zwłaszcza tłumaczenia psalmów, wyszły spod jego pióra”⁶¹. Pośród nich są też jego przekłady niektórych pieśni Jana Kochanowskiego, które starał się adaptować pod względem formalnym i treściowym dla braci

aż po *Wirydarz duszny* Andrzeja Schönflissiusa z 1648 roku”. Drugą rozpoznawalną pieśnią był *Hejnał świta*, z przełożoną z łaciny: „Kryste, dniu naszej światłości”, jaką opatrzone akrostychem z imieniem i nazwiskiem pisarza (wyd. ok. 1566 lub 1558 r. w Krakowie w oficynie Łazarza Andrysowicza i powielana „do 1793 roku trzydzieści trzy razy niemal we wszystkich kancjonałach protestanckich i śpiewnikach katolickich, po raz pierwszy w królewieckim kancjonałe Seklucjana z 1559 pt. *Hejnał na rane powstanie na tę albo starą notę Mikołaja Reja*”). Zob. B. Chlebowski, *Najdawniejsze kancjonały protestanckie z połowy XVI w. Przyczynek do dziejów polskiej liryki religijnej*, „Pamiętnik Literacki” 1905, r. 4, s. 408–409. Zob. też M.M. Kacprzak, dz. cyt., s. 8–10.

⁵⁵ Zob. J.T. Maciuszko, dz. cyt., s. 289–290.

⁵⁶ K. Smolarek, dz. cyt., s. 183.

⁵⁷ M.M. Kacprzak, dz. cyt., s. 43.

⁵⁸ K. Smolarek, dz. cyt., s. 175.

⁵⁹ Z. Tarajło-Lipowska, dz. cyt., s. 62.

⁶⁰ T.Z. Orłoś, dz. cyt., s. 30 (m.in. zbierał materiał do słownika *Linguae Bohemicae thesaurus*). Działała tu od 1626 r. wyższa szkoła bracka, kształcąca młodzież nie tylko z Polski, ale także z Prus, Śląska, Moraw, Czech i Węgier. Zob. J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 132. O skali tego exodusu niech świadczy fakt, że w 1628 r. znalazło się w nim około 1500 uchodźców z Czech i Moraw.

⁶¹ J. Magnuszewski, *Literatura polska...*, s. 132.

czeskich⁶². Komenský zalecał rodakom wzorowanie się na kancjonach polskich zarówno w zakresie ich układu, jak i zawartości, chwalać urodę polskiej pieśni religijnej⁶³. W przedmowie do *Kancjonatu* można znaleźć wzmiankę o Mikołaju Reju⁶⁴.

Na Śląsku obecność tekstów Reja została poświadczona także m.in. w kancjonale z Byczyny z XVII w., odnoszącym się zarówno do kancjonatów pomorskich, jak i brzeskich. Uwagę przykuwa w nim – poza bogatym i różnorodnym materiałem – „niezwykła obfitość pieśni XVI-wiecznych, często z charakterystycznymi wariantami i uzupełnieniami, żeby wymienić tutaj pieśni: Reja, Trzecieckiego, Lubelczyka, Wojewódki [...]”⁶⁵. Z kolei na Śląsku Cieszyńskim od 1636 r. do XIX w. używano m.in. czeskiego kancjonatu ks. Jerzego Trzanowskiego pt. *Cithara sanctorum*, gdzie znalazły się przekłady popularnych pieśni m.in. Jana Kochanowskiego i bardzo możliwe, że także Mikołaja Reja, chociaż należałoby to jeszcze sprawdzić⁶⁶.

Początkowo oddzielenie polityczne Śląska w XIV w. nie naruszyło „kulturowej jedności z Koroną, ale z biegiem czasu poczucie odrębności pogłębiło się, co wpłynęło także na stosunki literackie tej dzielnicy z Polską”⁶⁷. Staropolskie piśmiennictwo stanowiło jednak – jak słusznie zauważył Jan Zaremba – „naturalne zaplecze, umożliwiające jej rozwój”⁶⁸. Śląsk w epoce renesansu był terenem żywego ruchu umysłowego i naukowych ambicji tamtejszej ludności, a wielu humanistów, jak Wawrzyniec Corvinus sprzyjało religijnym nowinkom⁶⁹. Reformacja od początku znalazła łaskawe przyjęcie na Śląsku. Zapewniała ona poczesne miejsce językom narodowym w Kościele, wypierając dotychczasową łacinę. Stąd na terenach,

⁶² T. Lehr-Spławiński, K. Piwarski, Z. Wojciechowski, *Polska-Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*, Katowice–Wrocław 1947, s. 124.

⁶³ Tamże. Zob. też S. Wierczyński, *Stosunki kulturalne polsko-czeskie. Czasy dawne*, [w:] *Pamiętnik powszechnego zjazdu historyków polskich we Wrocławiu 19–22 września 1948*, t. 1: *Referaty*, Warszawa 1948, s. 266.

⁶⁴ Zob. J. Kolár, dz. cyt., s. 402. Zob. też Rękopis Knihovny Národního muzea v Praze, sygnat. IV E 18, z lat 1633, 1640 i 1645, wyd. A. Škarka, [w:] *Vybrané spisy Jana Amose Komenského XVII. Díla slovesného umělce*, Praha 1974, s. 150. Zob. J. A. Komenský, *Duchovní písně*, k vydání připravil A. Škarka, Praha 1952, s. 27 i 55.

⁶⁵ S. Łempicki, *Nieznany kancjonał z Byczyny na Śląsku z XVII w.*, Lwów 1928, s. 7.

⁶⁶ Zob. A. Wantuła, *Ks. Jerzy Trzanowski – życie i twórczość*, Cieszyn 1938. Wciąż jeszcze nie zbadany został pod kątem występowania w nim pieśni Reja znacznie późniejszy *Kancjonał czyli Śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich*, zatwierdzony przez Synod walny ewangelicki augsb. wyzn., oprac. J. Heczko, Cieszyn 1914.

⁶⁷ J. Zaremba, *Śląsk – piśmiennictwo*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – Renesans – Barok*, red. T. Michałowska przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temierusz, Wrocław 1998, s. 939.

⁶⁸ Tamże, s. 937.

⁶⁹ J. Zaremba, *Piśmiennictwo ewangelickie na Śląsku (do roku 1800)*, [w:] *Udział ewangelików śląskich...*, s. 26.

gdzie mieszkała ludność polska, ten ruch religijno-społeczny w znaczący sposób przyczynił się do popularyzacji ojczystego języka⁷⁰. W XVI w. szlachta na Dolnym Śląsku była już jednak w większości zgermanizowana, „podczas gdy na Górnym Śląsku jeszcze w XVIII stuleciu ciągle używano języka polskiego, gdzieniegdzie zaś czeskiego znacznie częściej niż niemieckiego”⁷¹.

Starośląskie piśmiennictwo w języku polskim stanowiło główny element życia religijnego. Było ono przede wszystkim owocem działań mocno zróżnicowanego środowiska protestanckiego, podczas gdy „katolicki dorobek literacki tego okresu prezentował się bardzo ubożuchnie i blade”⁷². Imponujące osiągnięcia na polu popularyzacji literatury „złotego wieku”, w tym m.in. tradycji pisarskiej Mikołaja Reja, miały trzy pokolenia twórców śląskich. Na początku XVII w. na ślady recepcji twórczości mistrza z Nagłowic natrafiamy w kwitnących ośrodkach ewangelickich w Księstwie Legnicko-Brzeskim i na południu Śląska, w Księstwie Cieszyńskim. Wypada zatem wspomnieć o działalności takich publicystów i pisarzy kalwińskich, jak: Piotr Wachenius, Jan Licinius czy Szymon Pistorius. Wszyscy oni byli czytani w polskim piśmiennictwie renesansowym, a prace Reja nie były im obce⁷³. Arianin Szymon Pistorius z Opola zasłynął zbiorem epigramów *Sacrorum epigrammatum octernio primus* [...], w których nawiązał do staropolskiej tradycji epigramatycznej⁷⁴. Z kolei wśród różnych tematycznie prac i przekładów Liciniusza do głosu doszedł żywioł polemiczny, uwydatniający się w ostrym sporze dogmatycznym ze wspomnianym już Grzegorzem z Żarnowca⁷⁵. Dał się on także poznać jako poeta-dydaktyk w swoich zgrabnie ułożonych na modłę Rejową *Sentencyach wielce użytecznych* (1589), jakie cieszyły się dużym uznaniem wśród nauczycieli. Z grona pisarzy hołdujących tradycji Rejowej wymienić należy też ewangelickiego autora Konrada Negiusa z Namysłowa (1540–1617), pastora luterańskiego z Byczyny, który zasłynął zbiorem *Kazań polskich* [...] (1576) oraz *Kazań na słowa Ewangelii w niedziele* (po 1577)⁷⁶. Utwory te napisane

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tenże, *Polska literatura na Śląsku*, cz. 1, Katowice 1971, s. 16.

⁷² P. Musioł, *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX wieku*, Opole 1970, s. 142.

⁷³ Zob. U. Gumuła, *Literatura polska na Śląsku w XVII wieku. Piotr Wachenius, Jan Maciej Gutthäter-Dobrcki*, Katowice 1995, s. 29, 40 i 43.

⁷⁴ Tamże, s. 27. Zob. też Hasło: *Pistorius Szymon* (ok. 1568 – po 1638), [w:] *Bibliografia piśmiennictwa polskiego na Śląsku w VII i XVIII w. Śląski Korbut*, praca zbiorowa pod kierunkiem J. Zaremby, Wrocław 1979, t. 2, s. 153–156.

⁷⁵ Zob. K. Kolbuszewski, *Postyllografia polska XVI i XVII w.*, Kraków 1921, s. 155. Zob. J. Zaremba, *Polska literatura na Śląsku...*, s. 31.

⁷⁶ Zob. J. Zaremba, *Polska literatura na Śląsku...*, s. 33.

wprawną polszczyzną, nie stroniły od sformułowań dosadnych i rubasznych, przywołując na myśl kaznodziejską prozę mistrza z Nagłowic⁷⁷. Ze śląskich ewangelików pochodził również Jan z Woźnik, autor zaginionego dziś utworu *De apostolica Jesu Christi doctrina in Regno Poloniae predicata libella* (1568). Świadectwo tego bezpardonowego ataku na Mikołaja Reja zamieścił w swoim *Dykcjonarzu* Michał Hieronim Juszyński⁷⁸. Paradoksalnie jednak, zarówno krytyczne uwagi Jana z Woźnik, jak i przytoczone przez katolickiego bibliografa obelgi pod adresem Okszyca, dowodzą popularności dzieł mistrza z Nagłowic.

Po wojnie trzydziestoletniej piśmiennictwo śląskie stopniowo odradzało się na północno-wschodnim Śląsku, w tzw. ośrodku kluczborsko-byczyńskim, gdzie podjęto próbę odbudowania luteranizmu⁷⁹. Zachowały się jeszcze wówczas samodzielne księstwa, jak brzeskie, legnickie, oleśnickie i wołowskie, pozostające pod panowaniem protestanckich książąt, przeważnie z rodziny piastowskiej⁸⁰. Reszta Śląska, która znajdowała się pod bezpośrednią hegemonią Habsburgów, szybko uległa rekatolizacji. Ślązacy ci sprowadzali pisma o tematyce religijnej i literaturę bezpośrednio z Polski, podczas gdy polską książkę różnowierczą trzeba było tworzyć dla szerokiego kręgu czytelników na miejscu⁸¹. Na Śląsku pozbawionym już wówczas polskiej szlachty mecenasami twórczości w języku rodzimym stało się polskie mieszczaństwo, utrzymujące bliskie relacje z ojczystymi ośrodkami życia kulturalnego. Działali tu wybitni twórcy, jak prozaik śląski, ewangelicki „fararz” z Kluczborka Adam Gdacjusz (ok. 1610–1688), poeta Jerzy Bock czy kaznodzieja, pedagog i tłumacz Jan Herbiniusz⁸². Znamienne, że wszyscy ci pisarze w swoich utworach o treści religijnej wzorowali się na polskiej literaturze reformacyjnej „złotego wieku”. Wpływ mistrza z Nagłowic widoczny jest przede wszystkim w *Postylli ludowej* (1650) Gdacjusza. Stworzył on w niej wzór kazań o przystępnym, familiarnym charakterze, zasobnym w budujące przykłady oraz barwny materiał anegdotyczny,

⁷⁷ Tenże, *Piśmiennictwo ewangelickie...*, s. 30.

⁷⁸ Zob. M.H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, Kraków 1820, t. 2, s. 116, 118, 131. „Nazywał Reja szkaradnym bazgraczem, którego mogą słuchać drzemiące baby a pijani uczniowie czytać księgę mistrza – opoja”, w czym przypominał obraźliwe wypowiedzi ks. J. Wereszczyńskiego w jego *Gościńcu pewnym niepomiernym moczygębom [...]*, (Kraków 1585). Zob. J. Zaremba, *Polska literatura na Śląsku...*, s. 33.

⁷⁹ J. Zaremba, *Śląsk – piśmiennictwo...*, s. 938. Zob. też tenże, *Polska literatura na Śląsku...*, 1, s. 63.

⁸⁰ Tenże, *Piśmiennictwo ewangelickie na Śląsku*, [w:] *Udział ewangelików śląskich...*, s. 33.

⁸¹ Tamże, s. 63.

⁸² Tamże, s. 69 i nast.

opracowując go specjalnie na użytek ludu śląskiego⁸³. Gdacjusz tylko raz wspomniał Mikołaja Reja w swoich pracach. Można jednak powiedzieć, że „niejako stale jest on w nich obecny przez charakterystyczny styl i sposób pisania, jaki przyswoił sobie senior kluczborski”⁸⁴. Nieprzypadkowo też Gdacjusza nazywano „śląskim Rejem”⁸⁵. On sam lubił chwalić się, że jest „w polskim języku urodzony”, starając się w kunszcie pisarskim zbliżyć – jak zwykł mówić – „do języka prawych Polaków”⁸⁶. Twórczość Bocka i Herbiniusa wskazuje na bliskie pokrewieństwo z XVI-wieczną prozą religijną. Ten pierwszy autor – podobnie jak Rej – uważał małżeństwo za obowiązek od Boga dany, powtarzając za mistrzem, że niewiasty to „naród mdły a na wszystko nałomny”⁸⁷.

Wiek XVIII na Śląsku charakteryzował się już znacznym obniżeniem poziomu polskiego piśmiennictwa⁸⁸. W dalszym ciągu wydawano popularne pisma wyznaniowe, przekłady i podręczniki gramatyczne. Kontynuatorami renesansowych tradycji piśmienniczych byli tacy twórcy, jak pastor Jan Chochlovius młodszy (ok. 1670–1734)⁸⁹, Jan Muthman (1685–1747)⁹⁰ oraz Samuel Ludwik Zasadius (1695–1755)⁹¹. Tworzyli zarówno kazania, jak i świeckie utwory okolicznościowe, wzorując się także na literaturze „złotego wieku”⁹². Określenie wpływu dorobku Reja na ich prace wymagałoby jednak systematycznych i szczegółowych badań. W XVIII stuleciu działalność literacka ośrodka kluczborsko-byczyńskiego osłabła, chociaż nie zamarła zupełnie. Udało się to dzięki pisarzom skupionym wokół zboru

⁸³ Zob. hasło: Gdacjusz Adam (ok. 1610–1688), [w:] *Bibliografia piśmiennictwa polskiego...*, s. 109–111. Zob. też J. Zaremba, *Polska literatura na Śląsku...*, 1, s. 69 (Postylla ludowa tzw. Gdacjuszka).

⁸⁴ Tamże, s. 42–43.

⁸⁵ Tamże, s. 87.

⁸⁶ Tamże, s. 43; tenże, *Piśmiennictwo ewangelickie na Śląsku...*, s. 70.

⁸⁷ Tenże, *Polska literatura na Śląsku...*, s. 104. Zob. M. Rej, *Żywot człowieka poczciwego...*, t. 1, s. 46.

⁸⁸ J. Zaremba, *Polska literatura na Śląsku...*, s. 124.

⁸⁹ Tamże, s. 55. Zob. też Hasło: Chochlovius Jan młodszy (ok. 1670–1734), [w:] *Bibliografia piśmiennictwa polskiego ...*, s. 90–91. Zob. też J. Zaremba, *Polska literatura na Śląsku...*, cz. 1, s. 124–125.

⁹⁰ Hasło Jan Muthman (1685–1747), [w:] *Bibliografia piśmiennictwa polskiego...*, s. 142–143.

⁹¹ J. Zaremba, *Piśmiennictwo ewangelickie...*, s. 55. Hasło Samuel Ludwik Zasadius (1695–1755), [w:] *Bibliografia piśmiennictwa polskiego...*, s. 197–198.

⁹² Ich dorobek dał początek cieszyńskiej szkole polskiego pisarstwa, „która przygotowała odrodzenie narodowe w tej dzielnicy w okresie Wiosny Ludów, a ich skromne książeczki stanowiły też ważne ogniwo w nieprzerwanym od XVI w. ciągu piśmiennictwa polskiego na Śląsku”. Zob. J. Zaremba, *Polska literatura na Śląsku...*, s. 129.

cieszyńskiego, których aktywność „łączy się z kolei, przez ich następców z pisarstwem polskim na Śląsku w XIX wieku”⁹³.

Bezpośrednio o funkcjonowaniu tekstów Reja w dawnych wiekach na Śląsku świadczy zawartość tamtejszych księgozbiorów⁹⁴. W zbiorach biblioteki kościoła Św. Marii Magdaleny został znaleziony zniszczony wolumin pt. *Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego* Reja. Pierwotnie książka ta w 1690 r. znajdowała się w Byczynie w rodzinie Freierów, o czym świadczy podpis na przedniej wyklejce. Inny przykład recepcji dzieł Reja z XVIII w. stanowi „rozprawa generalnego substytutu wrocławskiego kościoła ewangelickiego i kaznodziei przy kościele św. Hieronima, Samuela Wilhelma Wernera pt. *Historische Nachricht von einem Thornischen Polnischen Cantional Anno 1587 [...], (Brzeg [1752])*”⁹⁵. Jej autor umieścił na wstępie dzieła cytaty z *Apoftegmatów* Reja, który miał chronić je przed krytyką, jednocześnie wskazując czytelnikowi źródło cytatu⁹⁶. Z kolei we wrocławskiej *Rehdigeranie* „przechowywano Rejowey *Żwierzyniec* – katalog Hankego (Spis [...], nr 29) określa dzieło jako »opus poeticum, historico-morale, iconibus et insignibus potiorum Poloniae familiarum ornatum« (chodzi o edycję z 1562 r.) – i bardzo antykatolicki komentarz do *Apokalipsy* św. Jana pt. *Apocalypsis to iest dziwna sprawa skrytych tajemnic Pańskich* (Kraków 1565 [...])”⁹⁷. *Żwierzyniec* został odnotowany tu z błędną datą wydania, bo 1567, chociaż powinno być 1562 w Katalogu Biblioteki Leopolda Szersznika [...]. Tymczasem rok dotyczył edycji *Żwierciadła*, stąd – „Książnica Cieszyńska w wykazie braków zapisuje pod tą sygnaturą Rejowey *Żwieciadło*”⁹⁸. Głombiowski skrupulatnie odnotował też, że w katalogu nabożnych lektur ewangelików śląskich – wśród wielu innych czcigodnych ksiąg – honorowe miejsce na półce zajmuje „sławna *Postylla* Mikołaja Reja (jej pierwsze wydanie – Kraków 1577)”⁹⁹. Dzieło to, jak żadne inne – może poza *Psalterzem Dawidów* Jana Kochanowskiego – znalazło swoje trwałe miejsce w bibliotekach kościelnych, klasztornych, zborowych, ale także w księgarniach patrycjuszy wrocławskich oraz duchownych ewangelickich. Współczesne badania potwierdzają fakt, że na Śląsku Cieszyńskim bardzo długo korzystano z Rejowej *Postylli*, która jeszcze w XIX w. pełniła często rolę – jak wspomina Jan Wantuła – „książki szkolnej”¹⁰⁰.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ K. Głombiowski, dz. cyt., s. 32.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ M. Rej, *Jako poćciwy ma w sobie obaczać, iż jest człowiek*, [w:] M. Rej, *Żwierciadło...*, t. 2, s. 237–238.

⁹⁷ K. Głombiowski, dz. cyt., s. 33.

⁹⁸ Tamże, s. 34.

⁹⁹ Tamże, s. 99.

¹⁰⁰ J. Wantuła, *Pamiętniki*, oprac. i posłowie W. Sosna, Cieszyn 2003, s. 38.

Podsumowując, należy stwierdzić, że twórczość mistrza z Nagłowic osadzona w polskich realiach i kierowana do konkretnego, polskiego czytelnika, nie znalazła zrozumienia u czeskiego odbiorcy. Jego rola w świadomości literackiej naszych południowych sąsiadów stała się drugoplanowa. Nawet tam, gdzie cytowano dzieła Mikołaja Reja, traktowano je przede wszystkim jako źródło pouczeń moralnych, zgodnych z duchem czeskiej reformacji, a nie jako teksty o dużej wartości artystycznej. Twórczość Reja wpisuje się natomiast w nurt protestanckiej literatury użytkowej, zbliżając się do czeskiej tradycji kaznodziejskiej, co jednak wymagałoby jeszcze gruntownych studiów. Najsilniejsza obecność tradycji pism Okszyca widoczna jest w XVI–XVIII w. na Śląsku. Albowiem w środowisku braci czeskich i protestantów, moralne i praktyczne fragmenty dorobku mistrza z Nagłowic w formie przedruków lub adaptacji w języku niemieckim lub czeskim mogły spotkać się z największym zainteresowaniem, chociaż aktualnie jedynie we wspomnianych trzech pokoleniach pisarzy śląskich z ośrodków ewangelickich można wskazać dowody na ciągłość tradycji literackiej Mikołaja Reja.

Dokonany w niniejszym artykule rekonesans badawczy, jaki dotyczy recepcji dorobku Mikołaja Reja w Czechach i na Śląsku w XVI–XVIII w., wydaje się potwierdzać tylko problem niesłusznej marginalizacji twórczości Reja w polskich studiach literackich nad dawnymi epokami¹⁰¹. Częstokowy i nader skromny charakter danych, które udało się tu zgromadzić, ukazuje, jak mało dostrzegalna stała się tradycja obecności pism Reja już w czasach Jana z Czarnolasu, a co dopiero mówić o stuleciach następnych¹⁰². Tymczasem śledzenie charakteru badanych relacji w zakresie dziejów recepcji dzieł Reja w ich różnych okresach, środowiskach i aspektach dziejowych okazuje się fascynującym wyzwaniem, a biorąc pod uwagę skalę jego osiągnięć w polskiej literaturze, wypada stwierdzić, że zyczajnie mu się to należy.

Bibliografia podmiotowa

- Bielski M., *Żywoty filozofów*, oprac. J. Krocak, J. Sokolski, wstęp J. Sokolski, Wrocław 2005.
- Biernat z Lublina, *Ezop*, wstęp S. Grzeszczuk, oprac. J.S. Gruchała, Kraków 1997.
- Blahoslav J., *Gramatica česká*, ed. I. Hradil, J. Jireček, Viden 1857.
- Dialog Palinura z Charonem*, wyd. F. Pułaski, Warszawa 1909.
- Erazm z Rotterdamu, *Rozmowy (wybór)*, przeł. i oprac. M. Cytowska, Warszawa 1969.

¹⁰¹ Zob. A. Karpiński, dz. cyt., s. 8. Zob. J.T. Maciuszko, dz. cyt., s. 18.

¹⁰² Zob. A. Karpiński, dz. cyt., s. 17.

- Górnicki Ł., *Dworzanin*, oprac., wstęp R. Pollak, Warszawa 1950.
- Juszyński H., *Dykcjonarz poetów polskich*, Kraków 1820, t. 2.
- Kancjonał czyli Śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich*, zatwierdzony przez Synod walny ewangelicki augsb. wyzn., oprac. J. Heczko, Cieszyn 1914.
- Konáč z Hodiškova M., *Pravidlo lidského života*, Praha 1961.
- Michna z Otradovic A.V., *Básnické dílo: texty písní 1647–1661*, Praha 1999.
- Palingeniusz (Marcellu Palingenius Stellatus), *Zodiak życia*, przeł. U. Bednarz, wstęp U. Bednarz, J. Sokolski, Wrocław 2015.
- Rej M., *Figliki*, wstęp J. Krzyżanowski, oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 1974.
- Rej M., *Krótką rozprawa między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem*, oprac. K. Górski, W. Taszycki, seria: Biblioteka Pisarzy Polskich. Seria B, nr 1.
- Rej M., *Pieśni*, transkrypcja tekstów, wprowadzenie do lektury utworów i komentarz filologiczny M.M. Kacprzak, I. Winiarska, transkrypcja i wstęp muzyczny T. Maciejewski, Warszawa 2005.
- Rej M., *Wybór pism*, oprac. A. Kochan, seria: Biblioteka Narodowa 1, nr 308, Wrocław 2006.
- Rej M., *Żwierciadło albo kształt, w którym każdy stan snadnie się może swym sprawam, jako we zwierciadle, przypatrzeć*, wyd. J. Czubek, J. Łoś, wstęp I. Chrzanowski, t. 2, Kraków 1914.
- Rej M. *Żwierzyniec*, wyd. W. Bruchnalski, seria: Biblioteka Pisarzy Polskich, nr 30, Kraków 1895.
- Siatkowscy E. i J., *Wybór tekstów staroczeskich*, Warszawa 1967.
- Śmierci z Mistrzem dwojakie gadania... Nieznany drukowany przekaz Rozmowy mistrza Polikarpa ze Śmiercią z 1543*, wyd. W. Wydra, Poznań 2018.
- Vybrané spisy Jana Amose Komenského XVII. Díla slovesného umělce*, Praha 1974.
- Wantuła J., *Pamiętniki*, oprac. i posłowie W. Sosna, Cieszyn 2003.
- Wereszczyński J., *Gościniec pewny niepomiernym moczygębom [...]*, Kraków 1585.
- Wereszczyński J., *Gościniec pewny niepomiernym moczygębom*, wprowadzenie i oprac. A. Sitkova, Lublin 2014.
- Wujek J., *Wykład Pisma Świętego. Postilla catholica*, cz. 1 reprint wyd. W. Jaworskiego, Kraków (1868–1870), Warszawa 1997.

Bibliografia przedmiotowa

- Barycz H., *Śląsk w polskiej kulturze umysłowej*, Katowice 1979.
- Barycz H., *Z epoki reformacji i baroku. Prądy – idee – ludzie – książki*, Warszawa 1971.
- Bibliografia piśmiennictwa polskiego na Śląsku w VII i XVIII w. Śląski Korbut*, praca zbiorowa pod kierunkiem J. Zaremby, Wrocław 1979, t. 2.
- Bridel F., *Básnické dílo. Studium*, ed. M. Kopecký, Praha 1994.
- Brückner A., *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*, Kraków 1905.
- Bystroń S., *Przysłowia polskie*, Kraków 1933.
- Češi a Poláci v minulosti*, red. J. Macůrek, Praha 1964.

- Chemperek D., *Rzeczpospolita Babińska. Monografia staropolskich źródeł literackich*, Warszawa 2023.
- Chlebowski B., *Najdawniejsze kancjonały protestanckie z połowy XVI w. Przyczynek do dziejów polskiej liryki religijnej*, „Pamiętnik Literacki” 1905, r. 4, s. 405–424.
- Chrzanowski I., *Marcin Bielski. Studium historyczne*, Lwów–Warszawa 1926.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, część 1: *wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983.
- Dumowska B., *Bartosz Paprocki herbu Jastrzębiec – renesansowy pisarz spod Sierpca. Czasy, człowiek, dzieło*, Sierpc 2015.
- Fijałkowski P., *Kancjonał Piotra Artomiusza z 1620 r., „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”* 2000, t. XLIV, s. 129–148.
- Friedelówna T., *Poezja Jana Kochanowskiego w luteranśkim kancjonale toruńskim*, „Rocznik Toruński” 1994, t. 22, s. 329–354.
- Głombiowski K., *Literatura polska w obiegu społecznym na Śląsku od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2021, t. 2.
- Górski K., *Biblia i sprawy biblijne w „Postylli” Reja, „Reformacja w Polsce”* 1956, r. 12, nr 45–50, s. 7–60.
- Gruchała J.S., *„Psalmy, hymny, pieśni pełne ducha”. Studia o staropolskich tekstach religijnych*, Kraków 2013.
- Gumuła U., *Literatura polska na Śląsku w XVII wieku. Piotr Wachenius, Jan Maciej Gutthäter-Dobrcki*, Katowice 1995.
- Jan Kochanowski i epoka renesansu. W 450 rocznicę urodzin poety (1539–1980)*, red. T. Michałowska, Warszawa 1984.
- Kacprzak M., *„Kamienie wołać będą”. Rej i Reformacja*, „Teologia Polityczna Co Tydzień”, 2.09.2019.
- Kamper-Warejko J., *Pieśni bożonarodzeniowe w luteranśkim kancjonale toruńskim*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2018, t. 25, nr 2, s. 77–103, <https://doi.org/10.14746/pspsj.2018.25.2.5>.
- Kochan A., *Żwierciadło Mikołaja Reja. Studium o utworze*, Wrocław 2003.
- Koczur-Lejk K., *Sentencje w czeskich dziełach Bartłomieja Paprockiego, „Bohemistyka”* 2019, nr 3, s. 365–377.
- Kolbuszewski K., *Postyllografia polska XVI i XVII w.*, Kraków 1921.
- Kopecký M., *Český humanismus*, Praha 1988.
- Kopecký M., *Dvě kapitoly o českém a polském řečnictví*, Brno 1968.
- Kopecký M., *Humanista z Vysočiny, Městský národní výbor ve Žďáře nad Sázavou, Žďár nad Sázavou* 1971.
- Kopecký M., *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*, Praha 1962.
- Kot S., *Polska złotego wieku a Europa. Studia i szkice*, wybór, oprac., wstęp H. Barycz, Warszawa 1987.
- Kraków i Małopolska przez dzieje*, red. C. Bobińska, Kraków 1970.
- Krček F., *„Dyalog Warwasa z Dykasem” Mikołaja Reja*, Ign. Chrzanowski, Warszawa 1905.
- Krejčý M., *Bartoloměj Paprocki z Holohod a Paprocke Vůle*, Praha 1946.

- Krejčy M., *Wybrane studia slawistyczne: kultura, literatura, folklor*, przeł. E.M. Hunca, H. Kuligowska, C. Piernikarski i in., wstęp J. Magnuszewski, Warszawa 1972.
- Krzysztofik M., *Aforyzmy i sentencje w polskich kalendarzach XVII w.*, „*Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*” 2013/2014, t. 25/26, s. 45–58.
- Krzyżanowski J., *Mikołaja Reja „Krótka rozprawa” na tle epoki*, Warszawa 1954.
- Lehr-Splawiński T., Piwarski K., Wojciechowski Z., *Polska–Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*, Katowice–Wrocław 1947.
- Literatura staropolska i jej związki europejskie*, ed. J. Pelc, Warszawa 1973.
- Łempicki S., *Nieznany kancjonał z Byczyny na Śląsku z XVII w.*, Lwów 1928.
- Maciuszko J.T., *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI wieku*, Warszawa 2002.
- Magnuszewski J., *Historia literatury czeskiej. Zarys*, Wrocław 1973.
- Magnuszewski J., *Literatura polska a literatura czeska do połowy XVIII wieku*, [w:] *Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie)*, red. T. Michalowska, J. Ślaski, Wrocław 1977, s. 111–137.
- Měšťán A., *Polska i Polacy w piśmiennictwie czeskim XVI w.*, „*Pamiętnik Słowiański*” 1965, t. XV, s. 108–128.
- Mikołaj Rej i dziedzictwo Reformacji w Polsce*, red. R. Leszczyński, Kraków 2006.
- Mikołaj Rej w czterechsetlecie śmierci*, red. T. Bienkowski, J. Pelc, K. Pisarkowa, Wrocław 1971.
- Mikołaj Rej w pięćsetlecie urodzin. Studia literaturoznawcze*, red. J. Sokolski, M. Cieński, A. Kochan, Wrocław 2007.
- Mikołaj Rej z Nagłowic. W pięćsetletnią rocznicę śmierci*, red. W. Kowalski, Kielce 2005.
- Mimesis w literaturze, kulturze i sztuce*, red. Z. Mitosek, Warszawa 1992.
- Musiół P., *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX wieku*, Opole 1970.
- Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995.
- Nieznanowski S., *Studia i wizerunki. O poezji staropolskiej i jej badaczach*, Warszawa 1989.
- Nowy Korbut. *Piśmiennictwo staropolskie*, oprac. zespół pod kierownictwem R. Polłaka, Warszawa 1965, t. 3.
- Ong W.J., *Oralność i piśmiennność. Słowo poddane technologii*, przeł. i wstęp J. Japola, Lublin 1992.
- Orłowski T.Z., *Tysiąc lat czesko-polskich związków językowych*, Kraków 1993.
- Pamiętnik powszechnego zjazdu historyków polskich we Wrocławiu 19–22 września 1948*, t. 1: *Referaty*, Warszawa 1948.
- Pelc J., *Jan Kochanowski w tradycjach literatury polskiej (od XVI do połowy XVIII w.)*, Warszawa 1965.
- Pieśni z kancjonałów Jana Seklucjana (1547, 1550, 1559) oraz z różnych druków ok. 1554 – ok. 1607*, oprac. A. Kocot, P. Poźniak, Kraków 2012.
- Pietrak H., *Wpływy polskie w czeskim odrodzeniu narodowym*, „*Roczniki Humanistyczne*” 1972, t. XX, z. 4, s. 95–104.

- Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku*, oprac. P. Poźniak, W. Walecki, Kraków 2004.
- Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1960–1961, t. IX.
- Pre-Modern Encyclopaedic Texts*, ed. P. Binkley, Leiden 1997.
- Rostkowska I., *Bibliografia dzieł Reja. Okres staropolski*, Wrocław 1979.
- Rott D., *Bracia czeszy w dawnej Polsce. Działalność literacka – teksty – recepcja*, Katowice 2002.
- Sitkova A., *Sąsiedzkie wizyty Mikołaja Reja w Wereszczynie*, „Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze” 2023, t. 12, s. 13–28, <https://doi.org/10.18778/2299-7458.12.02>.
- Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – Renesans – Barok*, red. T. Michałowska przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temeriusz, Wrocław 1998.
- Smolarek K., *Piotr Artomiusz i jego kancjonał toruński z końca XVI w.*, „Rocznik Toruński” 2014, t. 41, s. 169–186.
- Štěpán L., *Hledání tvaru: vývoj forem polských literárních žánrů (poezie a próza)*, Brno 2003.
- Štěpán L., *Stručný nástin dějinného vývoje polské literatury I*, Brno 2005.
- Stuchlik-Surowiak B., *Obraz małżeństwa w „antyfeministycznych” utworach Bartosza Paprockiego na tle obyczajowych, religijnych oraz literackich zjawisk XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Katowice 2016.
- Studia z dziejów polskich i czechosłowackich*, red. E. i K. Maleczyńscy, t. 1, Wrocław 1960.
- Szymański J., *Herbarz rycerstwa polskiego z XVI wieku*, Warszawa 2001.
- Śnieżko D., *„Kronika wszystkiego świata” Marcina Bielskiego. Pogranicze dyskursów*, Szczecin 2004.
- Tarajło-Lipowska Z., *Historia literatury czeskiej. Zarys*, Wrocław 2010.
- Taszycki W., *Czechizmy w języku Reja*, „Prace Filologiczne” 1927, t. XII, s. 54–67.
- Udział ewangelików śląskich w polskim życiu kulturalnym*, Warszawa 1974.
- Ulewicz T., *O związkach kulturalnych i literackich polsko-czeskich w dobie humanizmu i renesansu. Z zagadnień porównawczych*, „Ruch Literacki” 1968, r. IX, z. 4, s. 197–205.
- Ulewicz T., *W sprawie walki o język polski w pierwszej połowie XVI w. (paralele czeskie, problem przedmów drukarskich)*, Kraków 1956.
- Wantuła A., *Ks. Jerzy Trzanowski – życie i twórczość*, Cieszyn 1938.
- Winiarska-Górska I., *Trzy wydania pieśni Mikołaja Reja... (Coż chcesz czynić mojej miłej człowiecze) w kontekście problematyki normalizacji XVI-wiecznego języka literackiego*, „Prace Filologiczne” 2007, t. LIII, s. 713–734.
- Wolski M., *Bartłomiej Paprocki (ok. 1539–1614) Herbu Jastrzębiec i jego krąg rodzinny*, Kraków 2023.
- Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa 1505–1905*, Warszawa 1905.
- Zaremba J., *Polska literatura na Śląsku*, cz. 1, Katowice 1971.
- Zíbrt Č., *Jak se kdy v Čechach tancovalo*, Praha 1895.

Zíbrt Č., *Panna, ženitba, žena ve staročeske upravě polských skladeb Reje z Naglovic a Bart. Paprockeho*, Praha 1910.

Ziomek J., *Renesans*, Warszawa 2002.

Streszczenie

Niniejszy artykuł dotyczy recepcji dzieł Mikołaja Reja w Czechach i na Śląsku w XVI–XVIII w. Największe zasługi w tej mierze u naszych południowych sąsiadów położył Bartłomiej Paprocki. Duży wkład w popularyzację dorobku Reja miała także działalność Braci Czeskich w Polsce. Znakomity tego przykład stanowi zainteresowanie Jana Amosa Komenskiego twórczością mistrza z Nagłowic. Na wyraźne ślady recepcji dorobku Reja natrafić można na Śląsku pod koniec XVI w. w kwitnących ośrodkach ewangelickich w Księstwie Legnicko-Brzeskim i na południu Śląska, w Księstwie Cieszyńskim. Rozwijało się w nich piśmiennictwo wyznaniowe w języku polskim, gdzie wzorce czerpano głównie z literatury „złotego wieku”. Imponujące osiągnięcia na polu popularyzacji literackich tradycji Mikołaja Reja miały trzy kolejne pokolenia pisarzy śląskich, którzy nawiązywali nie tylko do *Postylli*, ale także do innych jego utworów. Na szczególną uwagę zasługuje Adam Gdaczusz, zwany „śląskim Rejem”, który po wojnie trzydziestoletniej związany był z ośrodkiem kluczborsko-byczyńskim, gdzie rozwijał swoją działalność piśmienniczą. Dokonany rekonesans badawczy wskazał na palącą potrzebę podjęcia dalszych i bardziej szczegółowych badań nad recepcją twórczości Mikołaja Reja, ukazując liczne braki i wątpliwości w materiale, który udało się zgromadzić.

Słowa kluczowe: recepcja, Mikołaj Rej, postylla, Biblia, kancjonał, Czechy, Śląsk, dialog, *speculum*, moralitet, epigram, pieśni religijne, kancjonały, protestantyzm

Polish-Czech-Silesian cultural and literary relations until the 18th century in the context of the reception of Mikołaj Rej's works

Abstract

This article examines the reception of Mikołaj Rej's works in Bohemia and Silesia from the 16th to the 18th centuries. Bartłomiej Paprocki was the most influential figure in this regard among our southern neighbors. The work of the Czech Brethren in Poland also made a significant contribution to the popularization of Rej's work. A prime example of this is Jan Amos Comenius's interest in the work of the master from Nagłowice. Clear traces of the reception of Rej's work can be found in Silesia at the end of the 16th century in the flourishing Protestant centers of the Duchy of Legnica-Brzeg and in southern Silesia, in the Duchy of Cieszyn. Religious literature in Polish flourished there, drawing primarily from the literature of the "Golden Age." Three successive generations of Silesian writers made impressive achievements in popularizing Mikołaj Rej's literary traditions, drawing not only on the *Postil* but also on his other works. Adam Gdaczusz, known as the "Silesian Rej," deserves special attention. After the Thirty Years' War,

he was associated with the Kluczbork-Byczyn center, where he developed his literary activity. The research conducted indicates a pressing need for further and more detailed studies on the reception of Mikołaj Rej's work, revealing numerous gaps and uncertainties in the material that has been collected.

Keywords: reception, Mikołaj Rej, postil, Bible, hymnal, Czech Republic, Silesia, dialogue, speculum, morality play, epigram, religious songs, hymnals, protestantism